

STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ A VÝCHOD EVROPY

BYZANC
SLOVANÉ
ARABOVÉ

JARMILA BEDNAŘÍKOVÁ
ALEŠ HOMOLA
ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

HISTORICA

VYŠEHRAĐ

J A R M I L A
B E D N A Ř Í K O V Á

A L E Š
H O M O L A

Z D E N Ě K
M Ě Ř Í N S K Ý

S T Ě H O V Á N Í
N Á R O D Ů
A V Ý C H O D
E V R O P Y

J A R M I L A
B E D N A Ř Í K O V Á

V Y Š E H R A D
P R A H A
2 0 0 6

A L E Š
H O M O L A

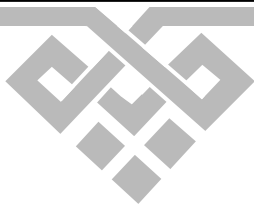
HISTORICA

Z D E N Ě K
M Ě Ř Í N S K Ý

STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ A VÝCHOD EVROPY

BYZANC
SLOVANÉ
ARABOVÉ

© PhDr. Jarmila Bednařiková, CSc., Prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.,
Mgr. Aleš Homola, 2006

ISBN 80-7021-787-1

OBSAH

Úvod	9
STŘEDOEVROPSKÝ PROSTOR, ETNOGENEZE	
A EXPANZE SLOVANŮ A PRVNÍ PRŮNIK KŘESŤANSTVÍ	11
Etnogeneze a expanze Slovanů	11
Politický a etnický vývoj 6. století a tzv. druhá slovanská vlna	33
Avaři	40
Sámův kmenový svaz	49
První průnik křesťanství	53
POKŘESŤANŠTĚNÍ BAVORSKA, KARANTANIE A PANNONIE	57
Úloha iroskotských a anglosaských misíí	57
Sv. Virgil, Karantanie a salcburská misie	60
Karantánští Slované a zdejší salcburská misie	66
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V PANNONII A NA MORAVĚ	73
Prvý průnik křesťanství na Moravu a do Podunají, avarské války Karla Velikého (791–803)	73
Pasovské misie, kněží z Řecka a Vlach na staré Moravě	80
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V ČECHÁCH	86
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V POLSKU PRVÝCH PIASTOVců – POLANÉ, SLEZANÉ, MAZOVŠANÉ A LENDICI	87
SEVEROZÁPADNÍ OBLASTI SLOVANŮ	114
Pohanství a počátky křesťanství u Lužičanů, Veletů a Pomořanů	119
Obodrité	150
Nábští a sálští Srbové, Glomači	163
JIŽNÍ SLOVANÉ NA BALKÁNĚ	170
Chorvaté v Dalmácii a Dolní Pannonii	170
Srbové v Rašce a Bosně, Zachlum, Travuňsko a Duklja-Zeta	179
Slované a Vlachové v Dácii, starí Maďaři	188

Slované v Makedonii a Řecku	192
Bulhaři	194
Slované v Malé Asii a Africe	220
VÝCHODNÍ SLOVANĚ	224
Skandinávci a normanská teorie	236
Kyjevská Rus	243
STŘEDOASIJSKÍ NOMÁDI A BYZANTSKÝ SVĚT	270
Pád Hunů	271
Nový stepní lid: Ogurové, Bulhaři a Sabirové	277
Byzanc a kočovníci	287
Kutrigurové a Utigurové	307
DĚJINY ARABŮ	312
Nejstarší arabské dějiny	312
Byzanc a Arabové za vlády císařů Iustina a Iustiniana	368
Náboženství Arabů v době před vystoupením Proroka Muhammada	373
Zásadní změny v arabské společnosti po vystoupení Muhammada	378
Epocha Umajjovců a muslimové na západě	398
Arabský chalífát na východě za vlády Umajjovců a Abbásovců (do 40. let 10. století)	421
MUSLIMSKÝ STÁT A PRÁVO	452
Jděte podle kroku nejslabšího z vás	452
Muslimská říše	463
Hospodářství chalífátu	472
MUSLIMSKÁ ETIKA A KULTURA	477
Islám a válka	487
Vlivy židovství a křesťanství na islám	491
Muslimové a antika, přínos islámské civilizace Evropě	499
 Výběr z literatury	513
Osobní jména	523
Kmeny, národy	5??
Zeměpisné pojmy	5??

ÚVOD

Publikace „Stěhování národů a Východ Evropy“ je volným pokračováním knihy „Stěhování národů“, jež ve vydavatelství Vyšehrad vyšla v roce 2003. Jejím cílem je představit další etnika, která se na velkých pohybech a změnách, probíhajících v období mezi antikou a středověkem, podílela: Slovany, Arabů, Prábulhary, Avary a také některé méně známé nomády asijských stepí. Sleduje jejich minulost před rozsídlením či expanzemi i jejich osudy po těchto procesech. Podobně jako se kniha „Stěhování národů“ věnovala zejména vztahům představovaných etnik k říši západořímské, ocitá se nyní v centru zájmu říše byzantská a vztahy mezi franským západem a byzantským východem.

Mnoho pozornosti je v předkládané publikaci věnováno výsledkům migrací představovaných etnik, budování jejich státních celků, christianizaci i islamizaci, světu jejich představ, jež se vzájemně ovlivňovaly a prolínaly, vztahu k dědictví antiky a samozřejmě též převratné roli, již tato etnika sehrála v dějinách Evropy i asijského kontinentu, jejichž starší civilizaci a kulturu významným způsobem přebírala, přetvářela, obohacovala i určovala.

Snahou autorů knihy je zejména umožnit srovnávání vývoje v rámci kmenového a státního zřízení, v oblasti sociální, právní, náboženské, vojenské, kulturní i etické mezi Germány a Huny, kteří byli předmětem hlavního zájmu v publikaci z roku 2003, a mezi etniky, která jsou sledována v této práci. Připravit materiál ke zkoumání diferencí i shod v historickém vývoji tzv. barbarů na území západořímské a východořímské říše i v dalších oblastech Evropy a Asie.

Spolu s již vydanou publikací by tato nová kniha ráda posloužila k lepšímu poznání tzv. obecných dějin. Dějin namnoze společných větší části současného lidstva.

STŘEDOEVROPSKÝ PROSTOR, ETNOGENEZE A EXPANZE SLOVANŮ A PRVNÍ PRŮNIK KŘESŤANSTVÍ

Etnogeneze a expanze Slovanů

Slované se vynořují na světlo dějin na základě písemných pramenů a hmotných památek jakoby náhle až někdy v průběhu 5. a v 6. století n. l., ale podobně jako u jiných etnik musela jejich etnogeneze probíhat delší časové období. Nicméně dodnes nejsou otázky kolem **slovanské etnogeneze**, jejího průběhu a podílu jednotlivých kulturních okruhů i etnických skupin na ní, podobně jako přesná lokalizace pravlasti a mechanismus expanze, plně vyřešeny a existuje zde řada rozličných, mnohdy i protichůdných názorů a různých hypotéz. Otázky slovanské etnogeneze a pravlasti zůstávají i za současného stavu bádání otevřeny a patří k nejdiskutovanějším a také nejsložitějším problémům řešitelným pouze na bázi široké spolupráce historických nauk včetně archeologie, etnologie a folkloristiky, dále filologie, ale také za přispění dalších oborů z oblasti společenských a přírodovědných věd, jako je například antropologie, i různých technických disciplín.

Na základě bádání filologů se původně jednotná indoevropská řeč postupně dělila na jednotlivé **základní prajazyky** – románské, germánské, slovanské i další. Ukazuje se však, že promítání historického členění indoevropských jazyků dále do pravěku s přesvědčením o existenci jednotlivých větví známých z historické doby v zárodečné fázi již od období rozpadu prvotního jazykového společenství je zásadní chybou. Z toho vyplývá jednak ošidnost nekritického spojování jednotlivých archeologických kultur a okruhů s konkrétními indoevropskými jazykovými skupinami a dále zavádějící promítání historického členění indoevropských jazyků do dávnější minulosti. Právě identifikace **Praslovanů** s lidem lužické kultury představuje názorný příklad obou těchto chybných přístupů.

Dodnes také nepanuje mezi badateli shoda v řešení otázky indoevropské pravlasti. Někteří badatelé v 19. století ji hledali na východě až za Kaspickým mořem a v současnosti spíše v prostoru severně od Kavkazu nebo

v Malé Asii, jiní uvažují o střední nebo jihovýchodní Evropě. Prvá hypotéza vedla potom ke spojování **nejstarších Indoevropánů** s příchodem nositelů **kultury se šňůrovou keramikou** osídlující ve druhé polovině 3. tisíciletí široké prostory evropského kontinentu od dnešního Holandska na západě po horní Volhu na východě, Finsko na severu a území Švýcarska na jihozápadě. Ukázalo se však, že tyto hypotézy nemají žádnou oporu v jazykovědných dokladech, neboť ve střední Evropě nejsou na rozdíl od určitých stop staršího předindoevropského osídlení v podobě epigrafických památek na Pyrenejském a Apeninském poloostrově, jazyka Basků v Pyrenejích i silných stop neindoevropského substrátu v irštině apod. žádné průkazné pozůstatky tohoto staršího substrátu zjištělné. Z toho vyplývá, že zatímco v jižní a západní Evropě lze stopy staršího předindoevropského obyvatelstva postihnout, ve střední Evropě přesvědčivé a zřetelné doklady tohoto druhu postrádáme a tudíž můžeme za nejstarší Indoevropany považovat již nositele **kultury s lineární keramikou** – nejstarší zemědělce přicházející z jihovýchodu s kořeny přeměny lovecko-sběračských společenstev v produktivní zemědělsko-dobýtkářskou ekonomiku na Předním východě. Dále je možno předpokládat, že indoevropský jazykový areál (praindoevropské nářeční kontinuum) se už v této fázi rozpadl na dva subareály – západní a východní.

Řeči východního subareálu se vyvíjely rychleji a ve 2. tisíciletí př. n. l. zde již postihujeme jazyky mající za sebou zřejmě delší samostatnou existenci, zatímco ve střední a západní Evropě i na Balkáně probíhal celý jazykový vývoj daleko pomaleji. Nositelé neolitických a eneolitických středoevropských kultur hovořili tedy s největší pravděpodobností některými kmenovými dialekty západoevropského kontinua, přičemž to se s největší pravděpodobností již v **pozdním neolitu** dále diferencuje a kolem zlomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. dochází k jeho rozpadu na čtyři dílčí areály související již s jednotlivými **kulturami doby bronzové**. Výše zmiňované **prajazyky – keltské, románské, germánské, slovanské** apod. vznikly až v poměrně nedávné prehistorické fázi integrací fragmentů starších primárních indoevropských skupin, které byly v Evropě pravděpodobně čtyři – západoevropská (protokeltská), středoevropská (protovenetská), východoevropská (protobaltská) a protobalkánská. Každá z nich představovala nářeční kontinuum, tj. souhrn kmenových dialektů plynule přecházejících jeden v druhý. Jisté je, že románské, germánské, keltské, slovanské i další jazyky představují jazykové skupiny mladší časové vrstvy, vzniklé vlastně

až v protohistorické a historické době diferenciací prajazyků a doložené až v podobě nejstarších literárních jazyků, jako byla například **klasická latina** či právě **staroslověnština**.

V závěrečné fázi doby bronzové pak již dochází k rozpadu některých primárních indoevropských seskupení, což se v první řadě týkalo **protobalkánského kontinua**, dokumentovaného archeologicky a zčásti i historicky. Kolem zlomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. se pak rozpadl i **středoevropský (protovenetský) areál**. Indoevropští **Latinové** a **Sikulové** obsazují značnou část Apeninského poloostrova, na severu se konstituují sídelní oikumeny pozdějších Germánů a některé kmeny se asi přesunují do západní Evropy. Svědectvím tohoto stěhování je bezesporu výskyt etnonyma **Venetí** či **Venedi** na různých místech evropského kontinentu.

Někde severně od Karpat je uvádí již římský učenec, správní úředník, námořní důstojník a velitel válečného loďstva Plinius Starší (23/24–79 n. l.) ve svém díle *Naturalis historia* ve 37 knihách z doby okolo roku 77 n. l. a potom historik Tacitus (asi 56 n. l. až okolo 120 n. l.) v díle *Germania* z roku 98 n. l. Jako **Venety** označil jeden z velkých kmenů **Sarmatie** na území východně od Visly mezi Baltským mořem a Karpaty ve 2. polovině 2. století n. l. ve III. svazku své *Geógrafiké hyfégésis* řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios z Alexandrie (90–160 n. l.). Za současného stavu bádání nelze spolehlivě prokázat, zda Venetí připomínání těmito antickými autory byli přežívajícím starým plemenem, či již slavizovanou populací. Podobně je tomu i se zprávou gótského historika Jordana († asi 552). Ve svém spise o původu a dějinách **Gótů** *De origine actibusque Getarum* čerpajícím ze ztraceného díla Cassiodorova tento Gót či Alan, který žil v 6. století v Byzanci, píše mimo jiné, že „mezi Skyty a Gepidy se rozprostírá Dácie v podobě věnce, obklopená strmými Alpami (Karpaty), podél kterých na levém břehu (svahu), jenž směřuje na sever, a to od pramene řeky Visly, se na nesmírných prostorech usadil početný kmen **Venetů**. I když se jejich jména teď mění podle rodů a sídlišť, nazývají se především **Sclavini** a **Antové**“. Dále uvádí Jordanes zprávu o ostrogótském králi **Ermanarichovi**, jenž „zdvíhl zbraně proti Venetům, kteří, ačkoliv pohrdali zbraněmi, ale počtem silní, zpočátku se pokoušeli stavět na odpor“. Dobře vyzbrojeným Gótům nemohli však Venetové vzdorovat a dostali se pod jejich nadvládu. Poněvadž Ermanarich stál v čele Ostrogótů během poslední čtvrtiny 4. století, nelze vyloučit, že v této době se již **Praslované** formují na teritoriu, odkud koncem 5. století zahajují svoji expanzi.

Název shledáváme i v pojmenování italských Benátek – *Venetia*. Právě **Germáni** označovali pod tímto termínem neslovanské obyvatelstvo sídlící v části dnešní Francie, u Jaderského moře, ve střední Evropě a na části území dnešního Polska, jež obývalo z větší části oblasti v jejich východním sousedství. Některá z těchto teritorií potom obsadili Slované a Germáni přenesli název neslovanských kmenů na své nové sousedy, kde se v podobě *Venden* či *Vendi* uchoval dodnes. Kdy však k této změně došlo, nevíme, a v dobových pramenech se tento termín udržel až do 6. století. Teprve potom jej **vystřídalo pojmenování Slované**.

Situace ve středoevropském prostoru se nezměnila ani ve **starší době železné**, kdy snad právě Čechy představovaly prostor, kde se stýkaly **venetské a západoevropské (protokeltské) dialekty**. Tato perioda představuje závěrečnou fázi etnogeneze a formování historických **Keltů**, jejichž základ tvořily indoevropské kmeny západoevropského areálu s příměsí středoevropských venetských a také značným podílem neindoevropských prvků. Integrace těchto různorodých elementů nedosáhla takového stupně jako později u Germánů i Slovanů a známe pouze málo společných elementů, jež je možno přisoudit společnému keltskému prajazyku. V **halštatském období** (750–400 př. n. l.) se formuje etnická skupina, kterou je možno označit za **protokeltskou** a teprve od **laténské** doby lze mluvit o Keltech (400 př. n. l. až 0). Ti překryli rozsáhlé areály střední, jižní a jihovýchodní Evropy až po Malou Asii a teprve v době jejich expanze a rozchodu u nich dochází k některým hláskovým změnám. Po přelomu letopočtu je také dovršeno **formování germánských a protorománských jazyků**, které svou expanzí skoro úplně převrstvily původní oblast keltských a paleobalkánských jazyků.

Na počátku 1. tisíciletí př. n. l. pronikají do široké oblasti stepí severního Přičernomoří **Skytové**, kteří odtud vytlačili své předchůdce **Kimmery**, zakládají tu mohutné kmenové uskupení a v prvních deceniích 5. století př. n. l. podnikají tyto kočovníci nájezdy až do středoevropského prostoru. Na dolním Dunaji a při jižních svazích Karpat se potom formují **kmeny thrácko-dácké**, na západ od nich **Illyrové**. Až do nedávné doby byli právě Illyrové považováni za předchůdce Keltů na našem území a nositele zdejších halštatských kultur. Nové výsledky bádání o této problematice však ukazují, že Illyrové představovali poměrně málo početnou a významnou indoevropskou skupinu nacházející se na území dnešní Černé Hory a severní Albánie. Teorie o mohutné illyrské indoevropské větvi, k níž náleželo

množství starých indoevropských dialektů severozápadního Balkánu a střední Evropy, se ukázala jako zavádějící a falešná. Kolem Labe se pak počínají usazovat **kmeny starogermánské**.

Viceméně stranou od těchto oblastí potom došlo během téhož časového období v prostoru na rozhraní střední a východní Evropy ke konečné fázi rozpadu **protobaltského areálu a formování praslovanštiny**. V období rozpadu indoevropského společenství se začalo formovat praslovanské seskupení, a to, jak již bylo výše řečeno, z té skupiny indoevropských kmenů, které již od 2. a 3. tisíciletí př. n. l. obývaly podstatnou část střední a východní Evropy, na západě patrně od toku Odry a bezpečně povodí Visly až po pravý břeh středního Dněpru na východě. Na konci 2. tisíciletí př. n. l. se tento jejich sídlištní areál rozšířil na východobaltské jižní pobřeží, na horní tok Dněpru a do povodí horního toku Volhy, a to na úkor **ugrofinských kmenů**, jež se zde staly jejich sousedy. Tito v té době ještě **Baltoslované** asimilovali v nově obsazených sídlech také zbytky původních neindoevropských osadníků a to mělo jistě za následek vznik významných lokálních rozdílů v materiální kultuře i jazyce. Patrně právě v tomto období se počala v Pobaltí formovat skupina samostatných baltských nářečí – **zárodek lotyšsko-litevského jazyka**. Ten byl vzhledem k tomuto pozdnímu dělení praslovanštině bližší než ostatní indoevropské jazyky.

Současně se asi v jižní části baltoslovanského teritoria formuje původní slovanský jazyk – **praslovanština** – oddělený původně od baltské skupiny širokým pásem přechodných baltsko-slovanských nářečí. V současnosti však zastávají někteří filologové názor, že shody ve slovní zásobě obou etnických skupin jsou výsledkem jejich dlouhodobého soužití a sousedství. Každopádně jsou Slované ze všech indoevropských větví relativně nejmladší a ještě v raném středověku existovala jednotná praslovanština s místními dialekty. Analýza frekvence používaných slov potom dokládá, že před započítím jejich velké expanze a stěhování obývali **Praslované** lesnaté oblasti s mírným podnebím a množstvím řek, jezer i močálů. Jednalo se o vnitrozemská území vzdálená od moří, ale také stepí a hor. Při pokusech určit přesněji teritorium slovanské pravlasti, kde docházelo i k formování praslovanského jazyka, vychází jazykovědné bádání ze srovnání příbuzných nebo podobných prvků v jeho gramatice i slovní zásobě s jazyky dalších základních etnických společenství.

Toto bádání poukazuje oboustranně na řadu jazykových výpůjček, neboť systém jazyka se měnil pod vlivem cizojazyčného podloží. Vzhledem

k poznatkům, že největší množství společných prvků má slovanský jazyk s baltskými, dále následují vztahy ke germánštině a íránštině a některé podobnosti měla praslovanština i s keltštinou, illyrštinou a thráčtinou, musel se její vývoj odehrávat na území mezi germánským etnikem na západě, baltským na severu, íránským na východě a keltským, thráckým a illyrským na jihu. V těchto souvislostech je pozoruhodné, že k podobným závěrům o ovlivňování Slovanů v pravlasti v době před jejich rozchodem a expanzí dospívá také bádání o nejstarších věrských představách a pohan-ském náboženství starých Slovanů, kdy se u nich projevuje silná vazba jak na baltské a germánské prostředí, tak i na íránské.

Slovanská etnogeneze se tedy odehrála na jih a jihozápad od Baltů a jejich severozápadními sousedy byli Germáni, jimž jsou Slované po Baltech jazykově nejbližší. Na tomto místě je také třeba konstatovat, že počátek doby slovanské expanze se podle filologů časově kryje s datováním vzniku tzv. klasické praslovanštiny nebo na něj navazuje. Ten je časově vymezen léty 400–800 n. l. a souvisí právě se završením procesu etnogeneze Slovanů i dobou jejich expanze. Slovanská expanze pak v následujících staletích dotvořila jazykovou mapu Evropy do té podoby, která v hrubých rysech přetrvává až do dneška.

Hledání slovanské pravlasti bylo na základě výše naznačených poznatků formulováno do několika **teorií**. Podle **viselsko-dněperské** jsou Praslované hledáni ve východním povodí Visly a povodí Dněpru, přičemž někteří badatelé zde uvažují o zárodečné fázi etnogeneze již v době bronzové kolem poloviny 2. tisíciletí př. n. l.; bezpečné datum je však až doba od 5. a 6. století n. l. Další **teorie dněperská** lokalizuje původní Praslovany do jižního či severního povodí této řeky; měli tyto oblasti obývat již v 5. století př. n. l. Naopak **odersko-dněperská teorie** počítá s autochtonním osídlením Slovanů na území, kde je doloženo od raného středověku, a do jisté míry představuje variantu **teorie odersko-viselské**, umísťující původní pravlast Slovanů již v době 6.–5. století př. n. l. mezi Odru a Bug, odkud se potom pod tlakem Germánů posunuli nejdříve na východ.

Výše formulované **teorie** je možno shrnout do dvou základních přístupů k určování východiska slovanské expanze, odkud nastoupili pochod do svých historických a tedy do velké míry i dnešních sídel – východní a západní. Podle **západní**, dnes jak již víme opuštěné, je pravlast kladena do povodí Odry a Visly, a to už od doby existence lužické kultury v mladší době bronzové zhruba od roku 1250/1200 př. n. l. Již L. Niederle (1865 až

1944) na základě komplexního studia pramenů historických, archeologických, etnologických, filologických i antropologických stanovil rozsah slovanské pravlasti zhruba mezi Labem a středním Podněpřím, ale mimo starou **sídelní oblast lužických popelnicových polí**. Celý tento rozsáhlý kulturní komplex nebyl patrně etnický ani jazykově jednotný, české a moravské skupiny lužickoslezského okruhu však praslovanskými s největší pravděpodobností nebyly a z úvah o etnogenezi Slovanů je musíme vyloučit. Pouze východní a jihovýchodní části celého komplexu lužických popelnicových polí snad zasahovaly na území, kde se rozvíjely praslovanské prvky, a část těchto skupin se mohla rozšířit i do teritorií výše zmiňovaných Venetů, jejichž jazyková a etnická příslušnost nebyla dosud spolehlivě objasněna.

Východní teorie, v podstatě **viselsko-dněperská**, hledá slovanskou pravlast v oblasti mezi Vislou a středním Dněprem, a to ve dvou **variantách** – středně dněperské, kladoucí ji do širšího okolí Kyjeva a do Polesí na rozhraní dnešní Ukrajiny a Bílé Rusi, a v širším teritoriu do povodí Visly a Dněpru. Prvá z variant východní teorie nachází v současnosti nejvíce příznivců. Existují však i jiné názory lokalizující slovanskou pravlast až do střední Asie a potom zejména tzv. **teorie naddunajská** hledající původ Slovanů v jihovýchodní Evropě na dolním Dunaji. V poslední době se k teorii o podunajské kolébce Slovanů vrátil O. N. Trubačov.

Soudobé bádání nepočítá tedy s autochtonním domácím vývojem slovanského etnika na našem území a uvažuje o vlastní slovanské etnogenezi mimo ně. „Tradiční“ pojetí předpokládalo slovanskou pravlast někde v oblasti Pripjaťských močálů na rozhraní Běloruska a Ukrajiny, eventuálně širším teritoriu mezi Vislou a Odrou, horním Dněstrem, Pripjati a středním Dněprem. V tomto širokém pásu úrodných nížin mezi řekami Sprévou na západě a Styrem na východě, severně od hřbetů Krkonoš, Beskyd a Karpat, či v užší oblasti horního a středního Podněpří, je hledá před jejich vstupem do historie také současné bádání, které vylučuje jejich přítomnost mezi Odrou a Vislou před dobou stěhování národů. Stopy po vymezení této původní pravlasti naznačuje mimo jiné **hydronymie**, tzn. názvy některých vodních toků. Jejich stará slovanská jména se soustřeďují především v povodích Odry, Visly, Pripjate a částečně také Dněpru. Severně od této oblasti se již nachází areál s názvoslovím baltským.

Právě na tomto teritoriu se kolem přelomu letopočtu objevuje několik archeologických kultur, o nichž se předpokládá, že sehrály určitou roli

v procesu slovanské etnogeneze. Na prvním místě to byla **kultura převorská** (przeworska podle Przeworsku v Malopolsku), jež nahradila ve 2.–1. století př. n. l. **komplex tzv. hrobů „podkloszowych“**, nazvaných podle popelnice překryté zvonovitou nádobou – polsky klosz. Nositelé převorské kultury obsadili oproti předchozí poněkud rozsáhlejší teritorium vytvářející na západě dokonce malou enklávu až na soutoku Sály s Labem a šířící se na východ podél hřbetu Karpat až na horní Dněstr a překračující Karpaty na jih do maďarského Potisi. Vývoj této kultury končí až na počátku 5. století. Etnicky tuto kulturu někteří badatelé ztotožňovali s Pliniovými a Tacitovými Venety, na druhé straně byl zdůrazňován podíl východoger-mánských Lugiů či Vandalů na ní. To také vedlo k jejímu charakterizování či označování za kulturu dvou etnik, přičemž germánský element měl převažovat na západě v Poodří a venetsko-slovanský na východě v Povisli. Kromě prokazatelného zjištění, že se jednalo o typickou etnicky smíšenou kulturu, jsou však ostatní publikované názory na její význam při slovanské etnogenezi i etnicitu pouhými hypotézami a velká část současných badatelů tuto kulturu cele přisuzuje Germánům.

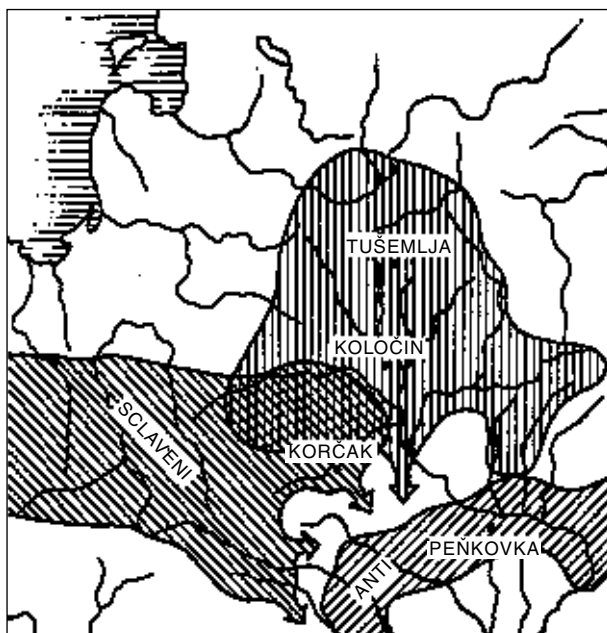
Od teritoria převorské kultury směrem na východ na území západní Ukrajiny a Běloruska se již v období okolo přelomu letopočtu objevují kultury taktéž někdy spojované s počátky Slovanů. V době konce 3. až 2. století př. n. l. je to v ukrajinské lesostepní a částečně i severnější lesní oblasti **kultura zarubiněcká** nazvaná podle lokality Zarubincy v Podněpří na Ukrajině. Její vývoj je však ukončen již ve 2. století n. l. a jenom na severu v odlehle hornodněperské lesní oblasti se její určité tradice udržely až do 5. století. Je považována za slovanskou nebo baltskou, eventuálně jakýsi přechod mezi oběma etniky. Nejnovější bádání však nevylučuje, že se na jejím formování a dalším vývoji výrazně podíleli germánští Bastarnové. Doznívající závěr existence této kultury ve středním Podněpří kolem Kyjeva a na sever od něj kolem Černigova a na řece Desně (severní Ukrajina) v době 2. až 4., eventuálně až 5. století n. l., současně již s černjachovskou kulturou, je dnes označován za tzv. **kyjevský typ** či je nazýván dokonce jako kyjevská kultura. Právě v něm je některými ruskými a ukrajinskými badateli hledán základ dalšího vývoje a přerůstání v **památky typu Koločin-Tušemlja i Peňkovka**.

Zmínili jsme již **komplex černjachovské kultury** nazvané dle eponymního naleziště Černjachiv nedaleko od Kyjeva a šířící se od 2. století n. l. v jižní části teritoria zanikající zarubiněcké kultury, vymezené černozemní

lesostepí na severu a odtud směrem na jih do stepního pásma severního Přičernomoří až k dolnímu Dunaji na západě a levobřeží Dněpru na východě. Jedná se o typickou kulturu doby římské za hranicemi Impéria ovlivněnou antickou civilizací, jež náhle zaniká kolem roku 400 n. l., pravděpodobně následkem pohybu kočovných **Hunů** směrem na západ. V celém tomto kulturním komplexu můžeme rozlišit komponenty převorské, zarubiněcké, thrácké a východopomořské související s **Góty**. Právě jejich podíl na genezi černjachovské kultury je považován za podstatný, neboť její rozkvět spadá do doby, kdy tento východogermánský kmen pronikl snad ze Skandinávie přes jihovýchodní Pobaltí do jihoruských stepí a ovládl je. Svou roli při vzniku a formování tohoto celého jednotného kulturního okruhu však mohlo sehrát také starší domácí skytsko-sarmatské podloží. Po rozbití gótského kmenového svazu Huny se útržky černjachovského obyvatelstva rozptýlily na západ a jih.

Pro celou oblast mezi Odrou a Vislou severně od Sudet i Karpat a dále na východ k Dněstru a Dněpru je typické, že koncem 4. či nejpozději na počátku 5. věku ukončují svoji existenci všechny vyvinuté kultury s pozdně římskými tradicemi, ať již výše jmenovaná převorská, zarubiněcká a černjachovská, nebo také další skupiny a **kultury**, jako byly například **lipická, koločinsko-akatovská, karpatských mohyl** atd. Potom se vlastně teprve po zhruba sto letech objevují nejstarší památky, které je možno bezpečně považovat za slovanské. Časovou mezeru v osídlení celého rozsáhlého území během 5. století až k nejstarším památkám ze 6. století, které lze bezpečně považovat za slovanské, nelze prozatím spolehlivě vyplnit. S výše uvedenými kulturami převorskou, pozdně zarubiněckou (tzv. kyjevský typ či kultura) a černjachovskou mají sice nejstarší slovanské památky řadu dílčích spojitostí, ale bezprostřední návaznost zde postrádáme a žádoucí z nich nelze podle dosavadních znalostí označit za čistě praslovanskou. Kvalitativně se tedy jedná o zcela nový jev.

Teprve o necelé století po doznění existence a vlivu výše připomínaných kultur i dalších lokálních skupin a typů se na rozsáhlém teritoriu od Labe a Sály na západě po povodí Pripjatě a Podněpří na východě počínají objevovat nejstarší památky, které je již možno bezpečně považovat za slovanské. Hovoříme o **typu Peňkovka** nazvaném podle lokality na březích Tjasminu v kirovogradské oblasti na Ukrajině rozšířeném mezi středním až dolním Dněprem a Dněstrem i v povodí jižního Bugu. Dobu rozkvětu tohoto typu je možno klást do 6.–7. století, šířeji se však hovoří o periodě

Rozšíření typu Korčak (1), Koločin-Tušemlja (2) a Peňkovka (3) ve východní Evropě. Upraveno podle Z. Váni 1983.

5.–8. století. Typ Peňkovka vykazuje v materiální kultuře určité vztahy k černjachovské kultuře zanikající nejpozději na počátku 5. věku. To může naznačovat i určité kulturní kontakty obou elementů a možnou asimilaci staršího černjachovského obyvatelstva. V těchto souvislostech je poukázováno na možnost, že nositelé typu Peňkovka byli zbytkem původního íránského obyvatelstva, pravděpodobně sarmatského původu, známého jako **Antové**. Poprvé se jejich jméno objevuje u Plinia Staršího a Klaudia Ptolemaia, kteří je umísťují do oblasti Azovského moře. Zda se však již v této době jednalo o slovanské kmeny, je nejasné, neboť jejich původ je hledán v alanských skupinách, k jejichž slavinizaci mělo dojít během 4.–6. století a od tohoto věku se v historických pramenech objevuje tento kmenový svaz jako slovanští Antové, jak podrobně popisuje například Jordanes († asi 552) odlišující je od Sklavinů.

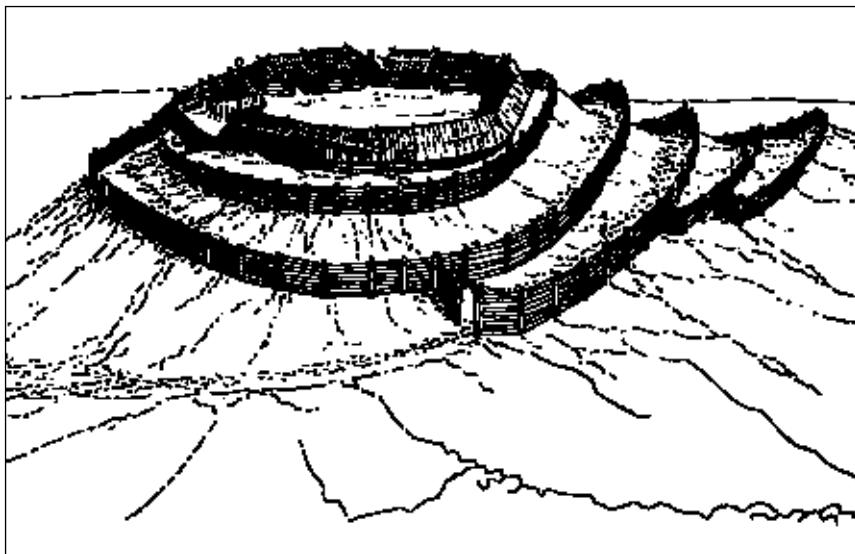
Byzantský historik Prokopios z Kaisareie (kolem 500 až asi 560) uvádí, že tito Antové sídlili i východně od Dněpru na sever od Utigurů obývajících pobřeží Meotijské zátoky (Azovské moře). Tuto jeho zprávu potvrzují také prameny archeologické, podle nichž lze vést na východě hranici postupu nejstarších slovanských kmenů přibližně podél okraje povodí Dněstru, Dněpru a Donu. Nejdůležitější doklady antské přítomnosti v podobě jejich sídlišť, pohřebišť i pokladů, jako je například nález stříbrných předmětů z Martynivky 110 km jihovýchodně od Kyjeva, učiněný v roce 1907, či soubor zlatých a stříbrných nádob, šperků i dalších předmětů objevený roku 1912 v osadě Mala Pereščepina v Poltavské gubernii, se však soustřeďují v levobřežní i pravobřežní části středního až dolního Dněpru. Tento slovanský lid osídlující rozsáhlé teritorium, který je označován jako nespočetný, měl podle Jordanese popis bojů **Ostrogótů** s **Anty** vysoký stupeň politické organizovanosti a byl jednotný. Prokopios také o **Sclavinech** a **Antech** uváděl, že jim nevládne jednotlivec, ale žijí v demokracii, a proto u nich štěstí i neštěstí v životě, zdar věcí stejně jako nezdar jsou záležitostmi společnými. Zmiňuje i jejich náboženské představy a popisuje způsob života, který je drsný, bez pohodlí, věčně jsou pokryti špínou, chudobní, ale ne zlomyslní, z prostoty uchovávají hunské mravy. Podobné informace má i Pseudo-Maurikios žijící na přelomu 6. a 7. století. Jsou podle něj zvyklí na svobodu, nedávají se nijak zotročit anebo podrobit, hlavně ne ve své zemi. Jsou velmi početní a vytrvalí, snášejí lehce horko a zimu i déšť a nedostatek oděvů a potravin. Dále uvádí, že k nově přichozím jsou laskaví, chrání je a zajatce drží jen určitou ustanovenou dobu a ti pak mohou zůstat na místě jako svobodní či se vrátit ke svým; mají také hojnost různého dobytka a plodin a jejich ženy jsou cudné nad veškerou přirozenost. Většinou pokládají úmrtí svých mužů za svůj konec a dobrovolně se oběsí, neboť nepokládají vdovství za život. Zmiňováno je i více králů (exarchů) či menších vládců a vzájemná nesvornost Slovanů.

Jordanes, Prokopios, Pseudo-Maurikios a další historikové nás informují především o **zájmové sféře Byzance**, tzn. o územích na sever od Dolního Dunaje a na Balkánském poloostrově. Například v Prokopiových relacích se hovoří o kmenech v množném čísle a to patrně odpovídá situaci na počátku slovanské expanze a osídlování nových území, kdy se slovanská společnost ještě nacházela ve stadiu rodového zřízení s řadou místních kmenových vůdců spojujících se při útočných výpravách, zejména proti Byzanci, ale jistě i dalších akcích spojených s obsazováním nového

sídelního prostoru v našich zemích, středním Německu, na jihozápadním Slovensku i jinde. Fakt, že podle byzantských autorů byli Slované tolerantní i k nepřátelům, které vzali do otroctví, snad také signalizuje rozklad rodového zřízení a pokrevních příbuzenských vztahů. Přijímání propuštěných otroků do svazku rodových osad je toho nesporným dokladem. Postupně však rod ztrácí na významu a stejně tak i kmen, a ty se stávají pouhými územními sdruženími, což se projevuje i v postavení představitelů stojících v čele těchto jednotek – od vesnických stařešinů až po kmenové vůdce či náčelníky.

V rámci jednotlivých sídlišť se rozpadá **velkorodina** a vytváří se **patronymie**, kde je postupně společná držba půdy, dobytka atd. nahrazena soukromovlastnickými vztahy. Patronymie může tvořit buď celou zemědělskou osadu, či pouze její část, a má svou samosprávu, společného předka, jméno, ideologické a právní vazby. Geneticky sice vychází z **patriarchálního rodového zřízení**, ale od samého počátku existence ji charakterizuje právě rozpad původních prvobytných principů a postupný vznik soukromovlastnických vztahů. Znamená tedy přechod od **pokrevní občiny** k **občinně sousedské** nebo **teritoriální**, přičemž staré pokrevní vztahy nezanikají náhle a náraz, ale ještě dlouho se v konzervativním vesnickém zemědělském prostředí udržují jako důležitá organizační složka vesnického společenství, přičemž dostávají nový obsah. Patronymie se projevuje i celkovou změnou společenské struktury, rozpadem kolektivního vlastnictví půdy a oddělováním specializovaných výrobních odvětví řemeslného charakteru od vlastní zemědělské výroby v rámci jednotlivých rodin. To vše vedlo ve svých důsledcích ke vzniku nových výrobních vztahů, postupnému přechodu k sousedské či teritoriální občině a vazbě těchto útvarů na určité území či teritorium.

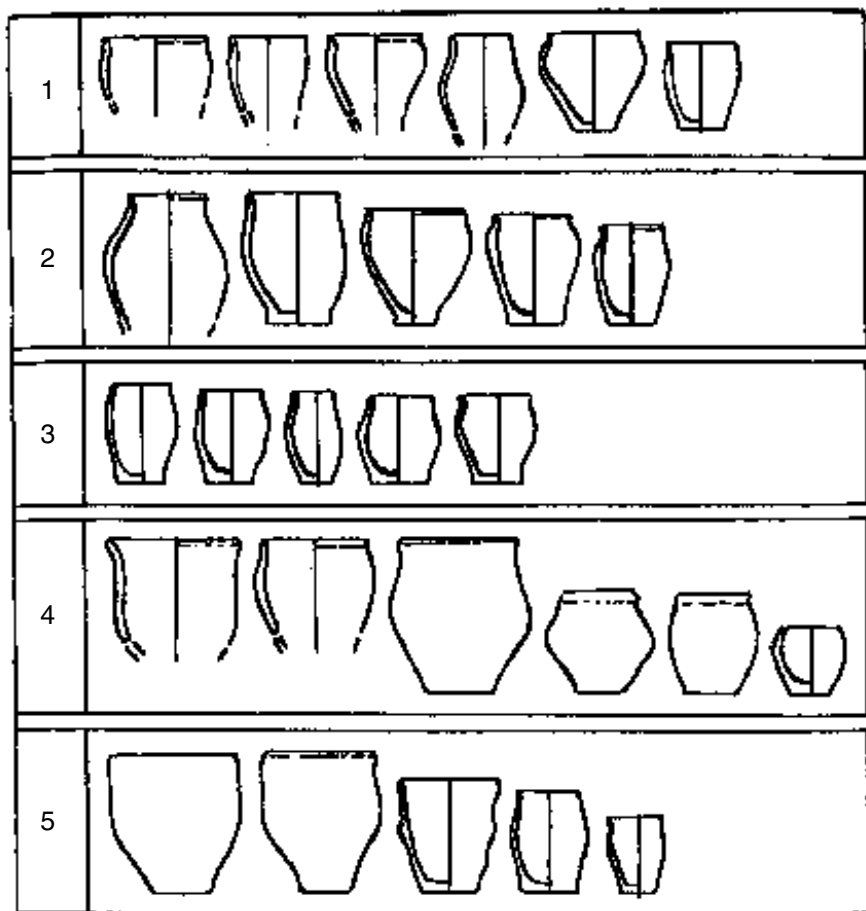
Od 6. století se **Antové** výrazně spoluúčastnili expanze na Balkánský poloostrov a jistě se podíleli i na dalším vývoji v celé východoslovanské oblasti. Byzantský Pseudo-Maurikios v jedné části *Knihy o strategii* obsahující návod *Jak třeba válčit se Slovary, Anty a podobnými národy* počítá s možností porážky nesmírně početných Antů jedině pod podmínkou dosažení jejich politické roztržitésti. Doporučoval proto hledat mezi nimi spojence. Geografická poloha Antů byla proti dalším slovanským uskupením značně nepříznivá a byli vystaveni tlaku **Sarmatů** a později i dalších nomádů kočujících v severním Přičernomoří a také **germánských Gótů**. Když se sem širokým stepním eurasijským pásmem přesunují od východu **Avaři**, dostá-

Tušemlja, Bělorusko. Rekonstrukce hradiště ze 6.–8. století.
Podle B. Chropovského 1989.

vají se i oni někdy počátkem šedesátých let 6. století do konfliktu s Anty a ti se stávají v boji proti nim spojenci Byzance. Avari potom proti Antům uspořádali v roce 602 válečnou výpravu a po tomto datu historické zprávy o nich z byzantských pramenů mizí. Každopádně však nezanikli a podílejí se na vzniku kmenového uskupení **Poljanů** s centrem v Kyjevě.

Dalšími památkami považovanými již za slovanské je **typ Koločin-Tušemlja** nazvaný podle sídliště a hradiště Koločin v gomelské oblasti Běloruska a Tušemlja na řece Sož na východě Běloruska. Někdy se dokonce hovoří o **kultuře koločinsko-akatovské**, přičemž druhá ze jmenovaných lokalit je nekropole. Památky tohoto typu zaujímaly na území dnešního Běloruska a Ukrajiny rozsáhlé lesnaté oblasti na horním Dněpru, horní Dvině a na Desně až ke Kyjevu. Tento kulturní komplex existující patrně již od pokročilého 5. do 8. století byl snad smíšený baltoslovanský. Svědčí o tom jeho kořeny hledané v baltských kulturách doby železné a shledáváme v něm i částečné ovlivnění zarubinečskou kulturou. Také oblast jeho rozšíření se vyznačuje baltskou hydronymií. Řada badatelů však poukazuje na určité odlišnosti hmotné kultury tohoto typu od prokazatelně baltských

Ručně lepená keramika typu kyjevského (1), černjachovské kultury (2),
typu Praha-Korčák (3), Peňkovka (4) a Koločín-Tušemlja (5).
Podle V. D. Barana 1981, A. Pleterského 1990 a Z. Měřinského 2002.

památek na území dnešní Litvy a Lotyšska. Během 8. století je vývoj typu Koločín-Tušemlja ukončen a v 8.–9. století převrstven novou osídlovací slovanskou vlnou pronikající sem od jihu z území **typu Peňkovka a Korčák**. Možné souvislosti s procesem slovanské etnogeneze naopak naznačuje šíření některých prvků hmotné kultury typu Koločín-Tušemlja v době jeho rozkvětu na jih do antské oblasti s typem Peňkovka.